

Aktuální problémy sociologických výzkumů

V. N. Ivanov: Aktual'nyje problemy sociologičeskich issledovanij na sovremennom etape
Moskva, Znanie 1984, 60 s.

Pod stejným názvem vydalo v roce 1984 nakladatelství Znanie v Moskvě práci prof. V. N. Ivanova, doktora filozofických věd, ředitele Institutu sociologických výzkumů Akademie věd SSSR. I při malém rozsahu (60 stran) přináší práce řadu pohledů, které jsou nepochybně významné také pro naši sociologickou frontu.

Autor předně ukazuje, že realizace závěrů XXVI. sjezdu KSSS objektivně zvyšuje úlohu společenských věd, včetně sociologie, které se musí podílet na řešení aktuálních problémů společenského rozvoje, na vědeckém řízení sociálních procesů a formulaci sociálních prognóz. Uvádí celou řadu konkrétních problémů, které je třeba sociologicky analyzovat a formulovat praktická doporučení. Vedle ekonomické sféry jde zejména o výzkum veřejného mínění, sociální struktury, příčin vzniku negativních sociálních jevů, řízení výchovné práce a ideologického působení atd. S tím souvisí i potřeba dalšího rozvoje sociologické teorie a metodologie.

Pokud jde o sociologii jako vědu, připomíná autor již realizované diskuse o předmětu. Zatímco sociologii v širokém smyslu je historický materialismus, sociologie v úzkém smyslu je „věda o zákonitostech a mechanismech fungování i rozvoje různých forem společenství lidí – tříd, národů, sociálních skupin, kolektivů“ (s. 5). Pojem „sociální“ jako kategorie historického materialismu je synonymem pojmu „společenský“. V úzkém smyslu vyjadřuje tento pojem vzájemné působení lidí jako členů určitých společenství, určujících jejich roli a postavení ve společnosti, způsob jejich života v daných konkrétních podmínkách. V tomto případě jde o kategorii sociologickou.

Sociologický přístup ke studiu společenských jevů je charakterizován především komplexní analýzou sociální reality, studiem faktorů ekonomických, právních, uměleckých atd., jejich vazeb a vztahů, a tedy i vzájemného vztahu objektivních a subjektivních stránek činnosti lidí.

Pokud jde o pojem „sociální procesy“, autor je chápe jako výraz dynamiky sociálních vztahů. Sociální vztahy jsou jednak vztahy mezi individui jako nositeli různých druhů činnosti, jednak vztahy mezi sociálními společenstvími, tvořícími ve svém souhrnu sociální strukturu společnosti.

„Systém sociálních vztahů odráží: a) zájmy a cíle různých tříd, sociálních skupin i jednotlivců v závislosti na jejich sociální pozici a roli v dané společnosti, b) jejich vztah k místu a úloze, které zaujímají v procesu pracovní činnosti, c) vztah k jejich sociálně existenčnímu postavení“ (s. 10).

Sociální struktura společnosti má řadu substruktur: sociálně třídní, sociálně profesní, sociálně teritoriální, sociálně demografickou.

Po teoretické úvodní kapitole se autor zabývá současnými problémy sovětské sociologie. Pripomíná řadu již realizovaných závažných výzkumů, orientovaných zejména na dělnickou třídu a její rozvoj, na souvislosti s rozvojem vědeckotechnické revoluce, na její sblížení s inteligencí, na hodnotovou orientaci mládeže, úlohu vzdělání a jeho vliv na sociální strukturu. Výzkum dělnické třídy zůstává nadále významným úkolem sociologie v kontextu budování rozvinuté socialistické společnosti.

Autor zejména upozorňuje na potřebu zkoumání procesů růstu integrovanosti všech vrstev a skupin dělnické třídy jako výrazu obecné tendence k stejnorodosti. Uvádí v té souvislosti řadu údajů ze sovětských statistik a z již realizovaných sociologických průzkumů. Tak například lze předpokládat další růst zaměstnanosti žen i jejich kvalifikace, potřebu cílevědomé přípravy mládeže na nové technické systémy, potřebu studia pracovních podmínek i sociálního klimatu v pracovních kolektivech.

Pracující mládež představuje v SSSR již dnes jednu z nejpočetnějších sociálně demografických skupin dělnické třídy. „Od toho, jak rychle se formují v této skupině charakteristiky předních vrstev dělnické třídy, závisí tempa rozvoje výroby i společnosti jako celku“ (s. 20). V této souvislosti autor připomíná souvislost mezi úrovní pracovní aktivity mládeže a jejich uspokojení prací i kolektivem. V řadě

průzkumů uvádělo 6 % respondentů nespokojení z práce, přitom velká část byla právě z řad mládeže. Částečně nespokojených prací bylo však již 20 % mladých respondentů. Vztah k fluktuacním tendencím je zde zřejmý. A právě na tomto místě se může projevit vliv pracovního kolektivu: až 70 % respondentů kladně hodnotilo vzájemnou pomoc a soudružské vztahy ve svých kolektivech. Tento faktor — jak prokazují i naše průzkumy — může sehrát významnou kompenzační roli. Souvisí s celkovým pozitivním sociálním klimatem, projevujícím se například vzájemnou úctou (i k nejmladším členům kolektivu), pozorností, péčí, dostatečným prostorem pro iniciativu apod. Skupiny mladých pracovníků v kategorii 25–30 let více akcentují nespokojenost s úrovní informací, organizací práce, řízením, disciplínou atd. Jde o zřejmý zájem o aktivní účast na řízení.

Jestliže se práce prof. Ivanova zaměřuje na aktuální problémy sociologie, nemůže přirozeně pominout oblast řízení a sociálního plánování. Autor jí věnuje zvláštní kapitolu. Upozorňuje, že sociální hlediska v plánování objektivně nabývají na významu, dávají možnost vyjádřit specifiku socialistické společnosti a její přednosti v řízení a plánování. Jestliže počátky plánování jsou logicky v ekonomické sféře, dnes jde o její rozšíření do dalších sfér, sociální i duchovní. S tím roste i úloha společenských věd, zejména vědeckého komunismu a sociologie. Rozhodující linií je intenzifikace výrobních procesů, tedy i vědeckotechnický rozvoj. Ten však má své závažné sociální předpoklady i souvislosti. Tak například velmi významnou sférou je motivace pracovníků k urychlování vědeckotechnického rozvoje. Autor upozorňuje na existenci i tzv. antistimulů, které je třeba překonávat.

Nutno potvrdit, že obdobné jevy známe i z naší ekonomické praxe. Nejen ředitel našich podniků může doložit, že probojovávat například inovace ve výrobě přináší podniku mnohem více problémů a překážek než výhod. To ve svých důsledcích vede k situaci, že jen určité procento výrobků je plně konkurence schopné na světových trzích, se všemi cenovými důsledky. Proto i náš čtenář bude s plným porozuměním číst úvahy o potřebě systému sankcí proti technickému konzervatismu, proti ne kvalitní výrobě, „aby špatně pracovat bylo prostě nevýhodné“ (s. 26). Autor ovšem nepřehlíží ani objektivní faktory, mezi něž patří například podíl ruční práce na výrobě, který je nutno urychleně řešit ve smyslu vědeckotechnického pokroku.

Jednou z aktuálních otázek v oblasti řízení pracovních kolektivů je nesporně brigádní forma organizace práce. Již 60 % pracujících v průmyslu a 32 % ve stavebnictví SSSR pracuje v brigádách.

Zajímavé jsou úvahy autora o vztahu sociální a demografické politiky strany. Opatření demografické politiky lze dělit na tři skupiny: ekonomické, administrativně právní a výchovné. Sociologové musí zajímat především výzkum sociálních faktorů, které ovlivňují porodnost, sociálně demografických aspektů formování zdrojů pracovních sil, efektivnosti demografické politiky aj. Velmi aktuální sférou je rodina. Ukazuje se například, že 20 % rozvodů se týká dvojic, které žijí v manželství méně než 2 roky. Do 4 let se však rozvádí již 37 %. Přitom pro optimální reprodukci obyvatelstva země by v průměru 2/3 rodin měly mít 2 děti, 1/3 pak 3 děti.

Při velkých úspěších zdravotnického systému v socialistické společnosti nelze přehlížet existující problémy v jeho kvalitě. Proto se například otevírání léčebných kabinetů přímo na závodech má stát už součástí plánů sociálního rozvoje. Vedle zdravotní prevence je pro sociology v práci prof. Ivanova zvláště zajímavá partie věnovaná prevenci sociální. Autor se například zabývá alkoholismem jako sociálním problémem. Ukazuje jeho důsledky pro společnost: zdravotní, mravní, pro rodinný život, ekonomické atd. Ukazuje se, že téměř polovina všech deliktů je spáchána pod vlivem alkoholu, u chuligánství jde dokonce o 80 %. Boj s alkoholismem nezbytně vyžaduje komplexní přístup, v neposlední řadě aktivní účast pracovních kolektivů. Nutno přiznat, že se alkoholismus jako sociální jev zkoumá zatím nedostatečně. Autor pléduje pro vědecky podložený dlouhodobý program boje proti tomuto jevu.

Sociální plánování má tedy podchytit řadu jevů a procesů. Autor v této souvislosti správně ukazuje na význam vyšších stupňů řízení. Vždyť například na úrovni odvětví se rozpočtují až 3/4 prostředků. V některých republikách (např. Litevská) se sociologické výzkumy staly již reálným nástrojem Republikového koordinačního sovětu sociálně ekonomického plánování. Prof. Ivanov nezapomíná ani na kádrové zajištění těchto plánovacích procesů. Uvádí, že je nezbytné zajistit odpovídající sociologickou přípravu ekonomů, kteří se zabývají plánováním, a také vedoucích pracovníků na různých stupních. Je také žádoucí, aby znalosti a dosažené poznatky sociologické vědy byly popularizovány mezi obyvatelstvem. Jinak řečeno — vedle opatření k rozvoji ekonomického myšlení jsou nezbytná i opatření k rozvoji myšlení sociologického (s. 39).

V kapitole *Sociologické výzkumy propagandy a veřejného mínění* autor přesvěd-

čivě ukazuje, že komunistická propaganda a mobilizace lidí k aktivní účasti na výstavbě nové společnosti představuje jeden z nejdůležitějších elementů ideologické práce. Je nutno ovšem znát konkrétní sociální podmínky jejího působení — a právě zde jsou významné úkoly marxistické sociologie. Autor na bohatém materiálu ze SSSR ukazuje výsledky výzkumů vnitropolitické propagandy. Pro našeho čtenáře budou zvláště zajímavé úvahy o současných úkolech kontrapropagandy. Je na sociologii, aby studovala její vliv na konkrétní vrstvy a skupiny společnosti a navrhovala metody účinných protipatření.

V závěru práce autor formuluje závažný návrh na vytváření Vsesvazové banky sociologických dat. V současné době totiž jen v orgánech AV SSSR a svazových republik pracuje 70 oddělení, sektorů, laboratoří atd. skoro s tisícem pracovníků, dále jsou sociologická oddělení na vysokých školách, v podnicích atd.

Není reálně možné a ani účelné, aby recenze podala úplný obraz díla. Snad i zde uvedené pohledy na práci prof. V. N. Ivanova prokazují její aktuálnost, užitečnost, a to i pro československé sociology, teoretiky i praktiky. Jeho práce je zároveň důkazem, že i na malé ploše je možno přinést rozsáhlý informační i teoreticko-metodologický materiál.

Jaroslav Kohout

G. M. Andrejeva: Sociální psychologie

Praha, Svoboda 1984, 395 s.

(Social'naja psihologija. Moskva, Izdat. Moskovskogo universiteta 1980)

Sovětská vysokoškolská učebnice sociální psychologie prof. Galiny Michailovny Andrejevové je napsána netradiční formou, která poukazuje na celou řadu dosud nedořešených a sporných problémů v soudobé sociální psychologii. Našemu čtenáři se dostává překladem této práce významné sovětské sociální psycholožky do rukou publikace, která z marxistických pozic koncipuje nová východiska sociální psychologie a ukazuje směry dalšího možného rozvoje v návaznosti na další společensko-vědní obory.

Publikace je vnitřně členěna do pěti obsáhlých problémových okruhů. Do úvodní části, která zahrnuje *problematiku obecného charakteru*, části vztahující se k *problematice zákonitostí sociálního styku a interakce lidí*, části zahrnující rozsáhlou *problematiku sociálních skupin*, části, týkající se *sociálně psychologických problémů výzkumu osobnosti* a konečně páté, závěrečné části, která je věnována *praktickým aplikacím sociální psychologie*.

V první části se autorka zabývá *problematikou postavení sociální psychologie v systému vědeckého poznání*. S touto problematikou bezprostředně souvisí vymezení předmětu sociální psychologie jako „studia zákonitostí chování a činnosti lidí, které jsou podmíněny jejich začleněním do sociálních skupin i psychologickými charakteristikami těchto skupin samotných“ (s. 15). K tomuto vymezení, vycházejícímu důsledně z činnostního principu, vedla dlouhá cesta vnitřních diskusí v sovětské sociální psychologii.

Autorka dále zkoumá vztahy sociální psychologie k příbuzným vědním oblastem, a to především k sociologii a obecné psychologii a dospívá k závěru, že vlastní pojetí předmětu sociální psychologie závisí na pojetí předmětů obou těchto vědních disciplín. V závěru kapitoly nastiňuje úkoly sociální psychologie v sovětské společnosti: Především jde o kritickou analýzu zahraniční sociální psychologie, a to jak z hlediska teoretických koncepcí, tak metod i výsledků výzkumu. Dalším významným úkolem je rozpracování sociálně psychologického aplikovaného výzkumu, zejména v oblasti zdokonalování řídicích procesů v národním hospodářství, zkvalitňování pracovních kolektivů a jejich psychologického klimatu atd.

Další kapitola je zaměřena na historický vývoj sociální psychologie. G. M. Andrejevová zde analyzuje předpoklady vzniku sociální psychologie jako samostatné oblasti poznání. Na kritické analýze prvních sociálně psychologických teorií jako byla psychologie národů, psychologie mas a teorie instinktů sociálního chování ukazuje, že i když tyto teorie neměly samy o sobě výraznější dopad pro další rozvoj sociální psychologie, zformulovaly otázky vztahu individuálního a společenského vědomí a otázky problému hybných sil sociálního chování. V oblasti marxismu byly teoretické základy sociální psychologie položeny v dílech K. Marxe, B. Engelse a V. I. Lenina a dále v dílech významných marxistů jako G. V. Plechanova, A. V. Lunarského, A. Gramsciho a dalších. V těchto dílech nešlo již jen o rozpracování zá-